

שיעורי הגר"א עוזר שליט"א

בענין:

'חיוב כתובה'

- קל"ט -

נמסר בליל שי"ק פרשת וישלח ה'תשי"ע

נכתב בידי הרב יוסף בן ארזה שליט"א

ברכת מזל טוב נאמנה

שלוחה בזה לגאון המופלא כארי יתנשא
מו"ר רבי אריאב עוזר שליט"א
ומשפחתו הנעלית, הדולה ומשקה מתורת רבותינו
לרבים לרגל אירוסיו בנו אברהם נ"י
המוכתר בכל מידה נמונה מבחירי ישיבת הברון
יה"ר שידמה הענף לשורשיו ויתברך האילן מפריו
ויזכו להרביץ תורה ומוסר בעולם התורה

אורי פליצור כבי"כ
חניכי פיליבות מאור ישרא

בליל שבת חנוכה פרשת וישב יהל השיעור בשעה 9:00 בערב ויהיה בהלכה ואגדה בענין 'זמן הדלקת נר חנוכה בחול ובערש"ק'.

המארגנים

לקבלת השיעורים באימייל יש לכתוב בקשה לכתובת:

timnal@zahav.co.il

חיוב כתובה

והיאך האדון יחוייב לעבד דבר שהוא עצמו אינו מחוייב בו - אלא שאף כי חיובא ליכא אבל מנהג לזון אשתו ובניו איכא, לכך הטילה תורה זאת כחיוב האדון הואיל ובעטיו אין העבד מפרנס את אשתו ובניו (וכבר כתב כן הרמב"ן ריש משפטים). וכן פירש את האמור ביעוד אמה עבריה 'אם אחרת יקח לו שארה כסותה וענתה לא יגרע', ופרש"י שם ד'שארה' היינו מזונות, והקשה הרמב"ן הלא קיי"ל מזונות האשה דרבנן. אך סובר רש"י שאף אם באשה דעלמא אין החיוב מדאורייתא, לזו האמה שנמכרה ע"י אביה חייבה תורה לעשות כפי המנהג שהיה נהוג בפועל לכל אשה.

וכבר ראינו (בשיעור הנ"ל) שכן היא שיטת הרמב"ם, שמנהג הכתובה שהיה נהוג בזמן התורה קובע דינים דאורייתא, שלכך כתב (ברייתא הל' אישות ובספר המצוות ל"ת שנה) שכל הבא על אשה בלא קדושין וכתובה עובר בלאו ד'לא תהיה קדשה', והשיג הרמב"ן (בסמ"צ שם) הלא קיי"ל כתובה דרבנן, וכן פסק הרמב"ם עצמו (אישות יז), והיאך חסרון הכתובה גורם לאו דאורייתא דקדשה. ופירש הגר"ד קרלינר (ביד דוד הל' אישות פ"א ופ"י) שהואיל וכן מנהג איש ואשתו לכתוב כתובה, כל שאינם עושים כן לא אגידא גביה כל כך, שאין לה הזכויות הרגילות של אשה היושבת תחת בעלה, הלכך בעילתה בעילת זנות. [ועיקר הסברא מבוארת בדברי ר"י מלוניל ובר"ן פ"ה דכתובות (כב: בדפי הרי"ף) 'לא סמכה דעתה והוא ליה בעילתו בעילת זנות', וכדלהלן]. ובזה מתפרשים גם דברי הרמב"ם בענין פילגש (מלכים ד, ד), כפי שביארנו שם בארוכה.²

ובזה מוטעמים דברי הרמב"ם לשיטתו במקום אחר, שפירש (בספר המורה ח"ג מט. וכ"ה ברמב"ן פרשת תצא) בדין עונש מאה כסף דמוציא שם רע, שענינו קנס תשלומי כפל מדמי כתובה, דהיינו חמשים שקל כמוהר הבתולות - על שהעליל עליה שאינה בתולה להפסידה כתובתה. הגם דכתובה דרבנן - אלא שמ"מ המנהג היה ליתן כתובה לבתולה חמשים שקל, כאמור. [והלא מהך קרא ד'מהר הבתולות' הביא רשב"ג ראייה דכתובה דאורייתא. וא"כ אף לחכמים דכתובה דרבנן היינו משום דלא שמענו חיובא מהאי קרא, אבל מנהגא מיהא איכא].

ועוד יש לראות דאזיל בזה הרמב"ם לשיטתו במקום נוסף, שכתב (נערה בתולה א, ג) שהמפתה הכונס את המפתה כותב לה כתובה כשאר הבתולות. ותמה המשל"מ אמאי נותן לה כתובת בתולה והלא היא בעולה כשכונסה. והסיק שהרמב"ם פירש הכתוב 'מהר ימהרנה' - שיכתוב לה כתובה דבתולה והיינו מוהר הבתולות דכתיב בתריה, וכפרש"י הנ"ל. והגם שפסק הרמב"ם כתובה דרבנן מ"מ היו נוהגים לכתוב כתובה לבתולות, ואמר הכתוב שהואיל וע"י פיתויו גרם לה עוול בהפסד כתובת בתולה הנהוג, ימהרנה לו לאשה כלומר יכתוב לה

ב ומיושב בזה מה שכתב הרמב"ם (פ"ד יבום) בנוסח הכתובה 'זיהיבנא ליכי מוהר בתוליכי כסף זוזי מאתינ דאינן מזוזי כספא כ"ה דחזו ליכי מדאורייתא' הגם שפסק כתובה דרבנן - דמ"מ מוהר הבתולות ראוי לה מדאורייתא מאחר וכן המנהג [שעל כן המפתה חייב מהתורה במוהר זה כדלהלן] ובלא כתובה הוי ביאת זנות, הגם שלא הוטל כחובה על כל אדם אלא מדרבנן. אכן יש להעיר שאם כי זו הגירסה בכמה דפוסים ישנים, במהדורת ר"ש פרנקל מובא שעיך הגירסה ברמב"ם בלא 'מדאורייתא'.

א רש"י ז"ל, על הפסוק 'הרבו עלי מאד מהר ומתן' (בפרשת וישלח) פירש 'מהר' - כתובה. והרמב"ן פירש דהיינו סבלונות שהבחורים שולחים לבתולות כאשר ישאון. וכזאת נחלקו בפירוש הכתוב במפתה את הבתולה 'מהר ימהרנה לו לאשה' (משפטים) שרש"י פירש יפסוק לה מוהר כמשפט איש לאשתו שכותב לה כתובה וישאנה. ואילו הרמב"ן חלק וכתב הלא הכתובה מדברי סופרים היא, אלא פירוש 'מוהר' - הסבלונות שאדם משלח לארוסתו לצרכי החופה והנשואין. וצדד שהלשון נגזר מ'מהרה חושה' - שהוא הדבר הראשון הנמנהר בנשואין כי החתן ממהר ומקדים לשלוח לפניו המנחה ההיא.

ואם כי כדברי רש"י מפורש לכאורה במכלתא (משפטים) על הכתוב 'מהר ימהרנה' - ואין מהר אלא כתובה שנאמר הרבו עלי מאד מהר ומתן וגו' - אך כוונת הרמב"ן מבוארת בדבריו (בפרשת וישלח) עפ"י בראשית-רבה שסבלונות אלו הם נכסים שהחתן נותן לה משלו שיהיו שלה כנכסי בית אביה והיא מכניסה אותם לו כנכסי צאן ברזל או נכסי מלוג. וא"כ זו גם כוונת המכלתא 'כתובה' - סבלונות שנותן לה קודם הנישואין שהיא מכניסתם לו וכשיצאת ממנו או כשמת הרי הם שלה.

והר"א מזרחי יישב דברי רש"י שנוקט להלכה כדעת רשב"ג האומר (בכתובות י קי) כתובה דאורייתא, וכמו שפסק רבנו תם, דלא כהרי"ף והרמב"ם ושאר חכמי ספרד. ולפי דרכו יתורץ גם הכתוב השלישי ברש"י סו"פ חיי שרה על הכתוב 'ולבני הפילגשים' - פילגשים בלא כתובה. והרמב"ן השיגו הלא כתובה מדרבנן ולכן פירש 'פילגש' בלא קידושין. אך להאמור מובן שנקט רש"י כדעת האומר כתובה דאורייתא.

אלא שבהגהות מיימוניות (אישות יז) מבואר שרש"י נקט כשאר הראשונים דכתובה דרבנן, וא"כ הדרה קושיא לדוכתה, מדוע פירש הכתובים דלא כהלכתא. [גם קשה קצת הלא לחכמים על כרחך לפרש 'פילגש' ו'מהר ימהרנה' בענין אחר, וא"כ מדוע נכנס רש"י לפלוגתא ולא פירש באופן שיתיישב אליבא דכו"ע].

על כן מחוורתא בדעת רש"י מה שפירש מהר"ל בגור אריה (משפטים) שאף כי כתובה דרבנן, זהו לענין החיוב, אבל נהגו מעולם לכתוב כתובה לבתולה, והוא ה'מהר' האמור בפרשת וישלח, ככתוב 'כסף ישקל כמהר הבתולת'. וכיון שכן היה המנהג בזמן התורה, על כן חייבה התורה את המפתה ליתן מוהר זה למפתה אם אינו כונסה, כי הוא גרם לה שתפסיד כתובת בתולה הנהוגה.

ונתבאר בהרחבה בשיעור אחר³ שכן מתפרש ענין הפילגש, שהיות ואינו נוהג בה כמנהג איש ואשתו ליתן לה כתובה, הרי ביחס לקשר האישות אין זו אלא כ'פלג אשה' שהרי אין לה הזכויות הרגילות שיש לאשה אצל בעלה, הלכך אעפ"י שהיא מקודשת [לשיטה זו] ואסורה אכו"ע כאשת איש, מ"מ ביחס האישות אינה כאשה גמורה וכביאת זנות היא.

והביא המהר"ל דוגמאות נוספות לכגון זה; דברים שהיו נוהגים בזמן התורה, שעשאתם תורה כחיוב באופנים מסוימים, כגון האמור בעבד עברי 'ויצאה אשתו עמו' ופירשו בגמרא (קדושין כב) וכי מי הכניסה שתצא אלא מגיד הכתוב שהקונה עבד עברי חייב במזונות אשתו ובניו - והלא מדין תורה הבעל עצמו אינו חייב במזונות אשתו (למ"ד) ובניו,

א שיעור קלו.

בכך שבעלה^ד. ואולם לענין תקנת רז"ל שחייבו כל אדם ליתן מאתים לבתולה, לא חייבו אלא אם היא בתולה במציאות ולא סגי בהן בתולים לענין החיוב. [ודין מוכת עץ הפוך מדין האילוניות, שלדעת הרמב"ם (שם) האילוניות אין לה קנס הגם שכתובתה מאתים (אישות יא, ד), כי היא בתולה במציאות אלא שחסר לה עטרת האישות והמפתה לא שלל הודה כל כך, כדברי האו"ש שם. ואילו מו"ע יש לה חן בתולים רק אינה בתולה במציאות. וע"ש באו"ש שהרמב"ם אזיל לשיטתו שהקנס בא על מה ששלל הודה ולא על הזנות, שעל כן בביאה שלא כדרכה ליכא קנס].

ובמו כן מובן מש"כ הרמב"ם (שם ה"י) שהמגורשת מן הנישואין ועדיין היא נערה בתולה - אין לה קנס. והלא בתולה היא - אלא לפי שאבדה הודה וכבודה בכך שנישאה לאחר והיתה עומדת לביאה, והולך הרמב"ם לשיטתו (אישות יא, א-ב) דנשואה שנתגרשה אין לה כתובת בתולה אפילו היא ודאי בתולה במציאות [דלא כדעת כמה ראשונים שאין סומכים על העדים אלא כשיטת הרמב"ם שם שאפילו ודאי לא נבעלה אבד חינה] - הלכך אין לה קנס (יעו"ש באור שמח).

ג) והנה כתב הרמב"ם (נערה א, ד) שהאנוסה אין לה כתובה כשכנסה האונס, שלא תקנו חכמים כתובה לאשה אלא כדי שלא תהיה קלה בעיניו להוציאה וזה אינו יכול להוציאה. ויש לתמוה על מה שכתב להלן (ב, ז), שהאונס, הואיל ונותן לה קנס מיד הגם שכנסה [שלא כמפתה שנותן קנס רק אם אינו כונס], לפיכך כשתרצה להתגרש או תתאלמן אין לה כלום. הרי שינה טעמו דאין לה כתובה מפני שנתן לה קנס. ואין מובן מדוע הוצרך הרמב"ם לשני טעמים.

ואמנם לא על הרמב"ם תלונתנו זו, שהרי על סוגית הגמרא גופא קשיא, דתניא (כתובות לט:): אע"פ שאמרו אונס נותן מיד כשתצא אין לה עליו כלום. מת - יצא כסף קנסה בכתובתה. ופירשו בגמרא טעמא מאי תקינו רבנן כתובה כדי שלא תהא קלה בעיניו להוציא, והא לא מצי מפיק לה. הרי שהברייתא נקטה טעם אחד והגמרא טעם אחר, וכבר הקשו התוס' על כפילות הטעמים. יעו"ש^ה.

ותירין בפני יהושע, וכבר איתא כן בתורא"ש בקיצור, דהנה התוס' עמדו עוד על הטעם שאמרו בגמרא שלא תהא קלה בעיניו להוציאה, דהתינח למ"ד כתובה דרבנן אבל למ"ד כתובה דאורייתא יש לה כתובה מעיקר הדין ולא מסברא דלא תהא קלה. ופירשו התורא"ש והפנ"י דלעולם הברייתא קאי כמ"ד כתובה דאורייתא, ולכך הוצרך התנא לטעמא דיצא כסף קנסה בכתובתה [וביאר הפנ"י דהקנס הוא תמורת הכתובה שהפסידה, וכתב מדנפשיה שהכונס את המפותרה כותב לה

ד) ואם כונסה - כתובתה מאתים, שהרי כפי האמור היינו חייב אדם ד'מהרה, שהטילה תורה את המנהג כחיוב על המפתה, וא"כ כך לי מוכת עץ כבתולה לגבי מנהג כתובה דאורייתא.

[ובעולה של"כ שנאנסה או נתפתה שיש לה קנס, הגם שאיש ידעה צ"ל דלא אבד חן בתוליה. ולכך גם כתובתה מאתים. עתוס' כתובות לט: ואו"ש נערה א, ט].

ה) בתוס' הסיקו דטעמא דשלא תהא קלה בעיניו שייך רק בנתגרשה אבל במת דלא שייך טעם זה תקנו לה כתובה משום חינא, וע"ז בעיניו טעמא דיצא כסף קנסה בכתובתה. ולכא"ו י"ל כן גם ביישוב הרמב"ם. אך סתימת דבריו בפ"א משמע שלא מיירי רק במגרשה אלא גם כשמת. וכן הטעם השני שכתב בפ"ב, כתבו בין על מת בין על גירשה. ועוד דמלשונות הרמב"ם שם ובהלכות אישות משמע דלשיטתיה הטעם היחיד שתקנו כתובה הוא משום שלא תהא קלה בעיניו להוציאה, וא"כ הרי מהני טעם זה לחוד. [וי"ל שמאותו טעם תקנו לאשה כתובה גם כשמת, שבכך שזיכרה חכמים סכום נכבד בנכסיו שהוא כדי פרנסת שנה (בכתולה) או חצי שנה (באלמנה), ממילא אין האשה קלה בעיניו כפילגש, וכסברת הגר"ד קרלינר בשיטת הרמב"ם].

כתובת בתולה. [והביא דוגמא לכך ממזונות אשת עבדי עברי הנ"ל, שהמנהג הרווח הוליד דין חובה דאורייתא באופנים מסוימים].

הרי זכינו לראות שיטה אחת לרש"י והרמב"ם בכמה מקומות, שאף אם חיוב כתובה דרבנן מ"מ מנהג הכתובה היה רווח בזמן התורה, וקובע מנהג זה כמה דינים דאורייתא; לענין שם פילגש ושם קדשה, ולענין חיוב כתובה בכונס את המפותרה, ולענין קנס דמוציא שם רע.

ומקור שיטה זו מפורש במכלתא (משפטים) 'מהור ימהרנה לו לאשה. למה נאמר, לפי שנאמר ונתן האיש השוכב עמה, יכול כשם שבתפוסה נותן מיד כך במפותרה נותן מיד, ת"ל מהור ימהרנה לו לאשה מגיד שהוא עליו מהר, ואין מהר אלא כתובה וכו'. הרי מלבד שמפורש כאן הדין של הרמב"ם שכתובת המפותרה מאתים, גם מבואר יסוד הענין, שהקנס והמהור-הכתובה ענין אחד המה, שחייבה תורה את המפתה במהרה הבתולות שהפסידה. על כן אם אינו כונס משלם קנס השוה למאתים וזו של כתובת בתולה, כדכתיב ואם מאן ימאן אביה לתתה לו כסף ישקול כמוהר הבתולות. ואם כונסה כותב לה אותה כתובת בתולה (ע' אבן האזל בהל' נערה שם).

והנה בספר מלבושי יו"ט (אה"ע נא) צדד גם הוא לומר כן, שכתובת המפותרה [כאשר כונסה] והקנס [כשלא כנסה] - ענין אחד המה, מפני שהפסידה כתובת בתולה, אלא שדחה זאת דהלא למאי דקיי"ל כתובה דרבנן, מאתים וזו היינו כסף מדינה כשאר כסף דדבריהם, ואילו מאתים דינר של קנס [דהיינו חמשים שקל כסף, שהשקל של תורה ארבעה דינרים, ס'לע'] הם כסף צורי (קדושין יא:), פי שמונה משל מדינה, ואם כן א"א שהקנס בא כפיצוי על הכתובה. [ובמוציא ש"ר מאה כסף הם פי ששה עשר מהכתובה, ולא כפל]. אך נראה לפי האמור שאין כאן קושיא, כי אמנם לענין סך החיוב שקצבו רבנן לאו היינו הך, אבל לענין הכתובה הנהוגה בזמן התורה שפיר היה זה גם כן נהוג בכסף צורי, שהרי מקרא מלא הוא 'כסף ישקל כמהר הבתולת' - הרי שמוהר של בתולה שוה לקנס. ורק כשקבעו רבנן חיוב כתובה, חייבו במאתים של כסף מדינה. [ובודאי דניחא להנך שיטות דמאתים של כתובה היינו לפי המטבע ההולך באותו הזמן ובאותה מדינה, אם כן י"ל שבזמן רז"ל המאתים הנהוגים היו ב'זווי מדינה' כלומר זוויים היוצאים באותה מדינה, ובעצם הכל שיעור אחד דמאתים. אך גם בלא"ה ניחא שרז"ל קבעו כחיוב לפי כסף מדינה (כההיא דאמרינן קי: מקולי כתובה שנו כאן, דכתובה דרבנן) אם כי המנהג בזמן התורה היה במאתים של כסף צורי].^ג

וביוצא בזה י"ל כמה שדחה האור-שמח (נערה א, ט) הסברא שקנס חמשים כסף הוא על שהפסידה כתובת בתולה, ממה שפסק הרמב"ם (אישות יא, ג) שמוכת עץ כתובתה מנהג ואעפ"כ יש לה קנס (כן דייק האו"ש מדברי הרמב"ם הל' נערה ב, ט) - אך הדברים מתבארים כנ"ל, שיש להבחין בין הכתובה שהיתה נהוגה בזמן התורה ובין חיוב הכתובה שחייבו רבנן, דמנהג כתובת בתולה תלוי בכך שאינה בעולת איש, ואף מוכת עץ שפיר יש לה חן בתולים לכתוב לה מאתים אצל הרבה בני אדם - הלכך חייבה תורה ליתן לה קנס על הפסד כתובתה

ג) לפי"ז כתובת המפותרה לכאורה היא מאתים כסף צורי, שהרי הוא שיעור המהור האמור בתורה כנ"ל. אך מפשט דברי הרמב"ם נראה שכתובתה שוה לשאר כתובות הבתולה בזווי מדינה. וצ"ל שהואיל ושיעור המהור אינו קצוב בתורה, שפיר מתקיים גם בכסף מדינה דהא מסקינן (בקדושין יא:): דדוקא 'כסף קצוב' האמור בתורה הוא בצורי, משא"כ זה שאינו קצוב, הלכך בזה שמשלם לה בכסף מדינה משלים לה את הפסדה כפי הנהוג ליתן כתובה מאתים בכסף מדינה.

באופן שקידשה ונשאה עם חיובי שאר כסות ועונה, וגם נתחייב לה כתובה בשעת הנישואין, דמדאורייתא אין כאן ביאת זנות, מ"מ כשהיא מוחלת לו לאחר זמן על חלק מכתובתה, מדרבנן מיהת שוויהו כביאת זנות, כי כך קבעו חכמים את צורת האישות, להיותה כרוכה בכתובה שהיא כדמי האישות שחייב הבעל לאשתו.

ונקודת המחלוקת בין ר"מ לר"י אינה אלא בסכום המחויב מדרבנן לעצם צורת האישות, אם מאתים דוקא או סגי בחצי לענין זה, והלכה כר"מ דכל הפחות ממאתים חשיב בעילת זנות מאחר ואין לאשה באישות זו זכויות הקיימות בכל אשה דעלמא.

נמצא מבואר, כשאמר ר"מ 'כל הפוחת לכתולה ממאתים ולא למנה ממנה הרי זו בעילת זנות' אין זו מליצה בעלמא לחיזוק החיוב, אלא הוא כפשוטו ממש דנעשית הביאה במציאות ביאת זנות, שכך הוא עיקר גדר חיוב הכתובה, שהיא מהוה את צורת האישות, וכל הפוחת ממנה הרי הוא מבטל את האישות והוי ביאת זנות. ואפילו אם חוב הכתובה קיים, כל שאבד שטר הכתובה לר"מ הוי ביאת זנות (כמבואר בכתובות נז). וכמו שכתבו ר"י מלוניל והר"ן בטעם הדבר, דלא סמכה דעתה והרי בעילתה בעילת זנות, דאינה נבעלת לו על דעת אישיות אלא על דעת זנות. והם הם הדברים שנתבארו לעיל, דלא אגידא גביה כאשרת איש והריהי בעיניה כעין הפילגש שיש לה חובות האישות בלא זכויותיה, וממילא בעילתה בעילת זנות.

ובן מבואר בדברי הרמב"ם בספר המורה (ח"ג מט) שהשוה האתנן לכתובת אשה: 'שבעילת קדשה קודם מתן תורה היה כבעילת האדם אשתו אחר מתן תורה, ר"ל שהיה מעשה מותר לא היה אדם מרחיק אותו כלל, ונתנית שכר המותנה עליו לקדשה אז, כנתנית כתובת אשה לה עתה בעת הגרושין, ר"ל שהוא דין מדיני האשה שחייב עליו לתת'. הרי מבוארת שיטתו שהכתובה מוגדרת כדמי הביאה, וכדברי הר"י בן מגאש רב רבו. ואם כן הרי נתבארה שיטת הרמב"ם שפסק כר"מ שאפילו פחתה משהו מסכום כתובתה חשיבא בעילת זנות כיון שאין לה את זכויות האישות במלואן, וממילא חשיבא מחילתה - מדרבנן - כהתנאה ישירה כנגד התורה, שהרי היא מתנה על הנישואין להפקיעם מנישואין של דרך אישיות לדרך זנות ופילגשות האסורה.

ובהפלאה (נא נד נז) נקט מדנפשיה סברא זו שהכתובה היא דמי הבתולים, וחדש שגם למ"ד כתובה דאורייתא זהו דוקא משעת הביאה אבל משעת החופה אין הכתובה אלא מדרבנן].

והנה, אף שנתבאר השתא בשיטת הרמב"ם שגדר הכתובה - אף חיוב כתובה דרבנן - להיותה כדמי האישות, אין קושיא ממה שהדגיש הרמב"ם כמה פעמים שלא תקנו כתובה אלא כדי שלא תהא קלה בעיניו להוציאה (כמצוין לעיל), דמשמע שאין טעם נוסף לכתובה מלבד זה - שיש להבחין בין סיבת התקנה לגדרה ומהותה של התקנה. שאף כי סיבת התקנה היא כדי שלא תהא קלה להוציאה, מ"מ גדר התקנה אינו כחיוב ממון בעלמא אלא שקבעו המנהג שהיה בזמן התורה שהאיש כותב מאתים לאשתו, להיותו בחיוב דמי אישיות, וכל שאינו עושה כן אין זו דרך אישיות אלא זנות. ומ"מ מלבד גדר זה הלא איכא גם חיוב ממון דעלמא כדי שלא תהא קלה בעיניו להוציאה.

(ח) בזה מיושבים דברי הרמב"ם בדין אשה שזינתה תחת בעלה או עוברת על דת שאין להן כתובה, שהזכיר הרמב"ם (בפכ"ד מאישות) שני טעמים שונים; א. מפני שהיא כמעשיה הרעים גרמה את יציאתה ממנו (ע"ש בהלכות ו' י' כד). ב. מפני שלא תקנו חכמים כתובה אלא כדי שלא תהא קלה בעיניו להוציאה, ולא תקנו זאת אלא לבנות ישראל הצנועות אבל אלו הפרוצות אין להן תקנה זו, דאדרבה תהא קלה בעיניו להוציאה (ע"ש הלכות ג טז).

כתובת בתולה, וזה ממש כדברי הרמב"ם הנ"ל]. אלא דאכתי קשה סו"ס אמאי אין בה חיוב הכתובה מדרבנן, דודאי גם למ"ד כתובה דאורייתא איכא נמי חיוב כתובה דרבנן כשם שתקנו באלמנה [וכסברת ריב"ר דיש לה כתובה מנה] - על זה הוצרכו בגמרא לומר דהכא ל"ש טעם זה שהרי אינו יכול להוציאה.

אלא דכל זה ניחא בסוגית הגמרא, אבל הלא הרמב"ם פסק כתובה דרבנן ואעפ"כ הביא שני הטעמים. וזה צ"ע. וביחוד קשה ממה שמבואר שם (א, ד) ובשני מקומות נוספים (אישות י' כד, טז) דליכא בתקנת כתובה אלא טעמא דשלא תהא קלה בעיניו להוציאה, וא"כ קשה טובא מה שכתב שהואיל והאונס נותן לה קנס מיד לפיכך כשתרצה להתגרש או תתאלמן אין לה כלום, והיינו טעמא דקתני בברייתא 'יצא כסף קנסה בכתובתה' - והלא טעם זה שייך לכאורה רק למ"ד כתובה דאורייתא כנ"ל, אבל להרמב"ם דכתובה דרבנן מה פשרו של טעם זה ומה הצורך בו, והלא כבר נתן טעם אחר לעיל מיניה משום דל"ש כאן טעמא דשלא תהא קלה בעיניו להוציאה. [והיה מקום לפרש שהטעם דיצא כסף קנסה בכתובתה בא לנמק מדוע אין לה כתובה מדאורייתא כמו שיש למפותה שכונסה וכנ"ל שהלכה בזה התורה אחר המנהג וחייבתו בכתובה כיון שפגמה והחסירה כתובת בתולה - אך ריהטת לשון הרמב"ם אין במשמע כן, רק בא לפרש מדוע אין לה כתובה דרבנן].

(ד) ובאור הדבר נראה בהקדם דברי הרמב"ם (אישות יב, ח) שהמתנה עם האשה לפחות מעיקר כתובה או שכתב לה כתובה שלמה והיא כתבה לו שנתקבלה מכתובתה כך וכך והיא לא נתקבלה - התנאי בטל, שכל הפוחת לכתולה ממאתים ולא למנה ממאה הרי בעילתו בעילת זנות. והיא פלוגתא דר"מ ור"י (בכתובות נו); ופסק כרבי מאיר בגזרותיו (עפ"י מ"מ). ומבואר שלא רק במתנה בשעת הנישואין אלא גם אם מוחלת לו משהו מכתובתה לאחר מכן, לר"מ לא מהני. ולכאורה אינו מובן, היכן יש כאן תנאי כנגד הדין, והרי לא התנה בשעת הנישואין לבטל דין הכתובה רק אחר כך היא מוחלת לו, ונהי שאסור לשהות עם אשתו בלא כתובה ובעילותיו כבעילות זנות, אבל עצם הפחתת הכתובה אינו איסור כלל, דמי מעכב בעדה למחול לו, וא"כ מדוע נחשב כמתנה כנגד התורה. ואכן שאר הראשונים נקטו שבמחילה שלאחר הנישואין גם לר"מ מהניא המחילה אלא שאסור להשהותה, אך שיטת הרמב"ם דהמחילה לא מהניא כלל צריכה באור.

וסוד הדבר מתגלה בדברי ר"י בן מגאש (בשיטמ"ק נו.), שנקט שאף לרבי יהודה אי אפשר לפחות לכתובה יותר ממאה, כדיוק הלשון 'רצה כותב לכתולה שטר של מאתים והיא כותבת התקבלתי ממך מנה ולא למנה מנה והיא כותבת התקבלתי ממך חמשים וזו' דמשמע שאין לפחות יותר ממחצה, ואם מחלה יותר ממחצה - לא מהניא מחילתה אף בדיעבד. ומאי טעמא - ופירש שהכתובה שייכא בבעילה שהרי דמי הבתולים היא, הלכך אם תכתוב לו שובר שהתקבלה הכל נמצאת בעילתו בלא כתובה כלל והוא לא בעילת זנות והואיל והכתובה דמי הבתולים היא, הלכך תנאו בטל. ופירוש דבריו שקבעו רז"ל שצורת האישות שבין איש לאשה צריכה להיות באופן שהאיש מתחייב לה כתובה, והרי הכתובה נבחנת כדמי האישות' ובלעדה אין כאן יחס אישיות שלם שבין איש לאשתו וממילא הוי כביאת זנות. אשר על כן עצם המחילה על הכתובה הרי זה כמתנה כנגד הדין, שהרי מתנה על צורת האישות שקבעו חכמים, לעשותה שלא כדינה.

והרי הם הם הדברים שנתבארו בשיטת הרמב"ם שהשוהה עם אשה בקדושין בלא כתובה מעיקרא, הואיל ואינו נוהג בה כמנהג איש ואשתו הוי ביאת זנות ואסור הדבר משום 'לא תהיה קדשה'. והכי נמי

שאשה האומרת מת בעלי ומתירים אותה להינשא על פיה, נוטלת כתובתה. ואף דלענין ממון אין עד אחד נאמן וכגון עד המעידי שמת אין מורידים היורשים על פיו, כאן נאמנת לענין כתובה משום מדרש כתובה, דכתיב בה 'לכשתנשא לאחרי תטלי מה שכתוב ליי' וכיון שמתירים אותה להינשא הרי ממילא נוטלת כתובתה, וכדאיתא ביבמות (קיד. ולתוס' שם שיטה אחרת, דלמסקנא נוטלת מקל וחומר ולא משום מדרש כתובה). והנה לעיל מיניה (בהכ"ו) כתב הרמב"ם האשה שאמרה לבעלה גירשתני נאמנת [משום חזקה אין אשה מעיזה פניה בפני בעלה] ואם תובעת כתובתה חייב ליתן לה עיקר כתובה אבל לא התוספת. וזה צ"ע דמה נפשך, אם מהניא החזקה דאין אשה מעיזה פניה גם לענין ממון, מדוע אין לה תוספת (כהשגת הראב"ד), ואם אין זו ראייה להוצאת ממון מדוע חייב לה כתובתה, ואם משום מדרש כתובה (כמו שנקט המ"מ שם והר"ן) קשה מאי שנא מהנישאת על פיה או על פי עד אחד דמהני 'מדרש כתובה' גם לענין התוספת ואילו הכא לא מהני אלא לעיקר.

ובאבי עזרי כתב ליישב על פי מה שייסד ששני דינים בכתובה; 'חוב' כתובה ו'נתינת' כתובה. פירוש, דהנה אמרו (ספ"ח דכתובות) שמתקנת שמעון בן שטח כל נכסי הבעל אחראים לאשה בכתובתה, שכל מה שימכור אחר הנישואין משתעבד לאשה בגביית כתובתה לכשתתאלמן או תתגרש. ואין מובן למה נצרכת תקנה זו, מאי שנא מחיובי ממון דעלמא שהנכסים משתעבדים בשעת החיוב. ואמנם התוס' פירשו תקנת שמעון בן שטח באופן אחר, שאסרו לייחד לה מעות או חפצים מסוימים לכתובתה, אבל ברמב"ם (טו, נראה שמפרש כפשוטו, שקודם התקנה לא היו הנכסים משועבדים, וזה צריך באור. ופירש באבי עזרי, שמעיקר דין הכתובה לא היה זה כחיוב החל על הבעל כשנושאה, אלא רק כשמגרשה או כשמת חל חיוב נתינת כתובה, הלכך אין בזה שעבוד משעת נישואין דאכתי ליכא חיובא באותה שעה, ורק מתקנת שמעון בן שטח שוויה לכתובה כחלות חיוב בשעת הנישואין, וכלשון הרמב"ם (שם בה"ג) שהוא כחוב שזמן פרעונו לאחר מכן [וידועה האריכות בזה בדברי האחרונים. ואכ"מ]. ולפי דרכו ביאר בזה דברי הרמב"ם, לחלק בין הנך שני דינים. יעו"ש.

והנה לפי מהלך זה שפתח לנו, יש לנו ליישב בפנים מסבירות לאור האמור, שהרי נתבאר ששני דינים המה בחיוב כתובה דרבנן, האחד - תקנה שלא תהא קלה בעינינו להוציאה. ומצד תקנה זו אין כאן חיוב בעיקר האישות אלא זהו כחיוב חיצוני שהטילוהו על הבעל לכשיגרשנה לצורך הרתעה, כדי שלא יגרשנה בקלות. ומלבד זאת קבעו 'התחייבות דמי אישות' שהוא חלות דין בעיקר קשר האישות. והנה מסתבר שהחיוב המחודש שתקנו חכמים כדי שלא תהא קלה בעינינו להוציאה, זהו חיוב שתלאוהו חכמים ביציאתה בפועל, שקבעו שיציאת האשה מבעלה כרוכה לעולם עם הכתובה [והיינו דאמרינן בכל דוכתא 'תצא בכתובה', או באופנים מסוימים 'תצא שלא בכתובה' - משום שהכתובה היא חלות דין ביציאת האשה מבעלה, לקבוע אצל אינשי שיציאת האשה אינה דבר של מה בכך]. מאידך החיוב שבעיקר דין האישות, חלותו נקבעת במצב האישות האמיתי.

והנה בגדר מדרש כתובה נאמרו שתי סברות; דעת האבני-מלואים (ק) שגדר הדין הוא שחיוב הכתובה נובע מהתר האשה להינשא בפועל, ואף אם כלפי שמיא גליא שאינה מותרת מ"מ כיון דקרינן בה 'לכשתנשא לאחר' [בהתר ב"ד] הרי מצב זה גופא מחייב הכתובה, שעל כן כל שנישאת עפ"י עד אחד או על פי עצמה יש לה כתובה הגם שאין לה נאמנות על הממון, דדין הכתובה נקבע בהתר להינשא

ולכאורה נראה להבחין בין עיקר הכתובה שהיא תקנה כדי שלא תהא קלה בעינינו להוציאה, ובין תוספת כתובה שאינו מחויב בה אלא שעומד ומחייב עצמו, ואין שייך בה טעם זה דשלא תהא קלה (וכמפורש ברמב"ם אישות כד, ג), ומאידך כלפי התוספת דוקא שייך הטעם שמעשיה גרמו לה, כלומר שלא הוסיף לה על דעת ליתן לה כשמקלקלת היא את האישות, אבל כלפי עיקר הכתובה י"ל שאין שייך טעם זה מאחר ומוטל עליו כחובה ואין שייך לומר על דעת כן לא נתחייב, הלכך כלפי העיקר הוצרך הרמב"ם להטעם דתהא קלה להוציאה, ואילו לגבי התוספת כתב הטעם שהיא גרמה. אלא שקשה ממשמעות דברי הרמב"ם שהטעם שמעשיה גרמו לה אמור הן לגבי העיקר הן לגבי התוספת (ע"ש בה"ו ובה"י ואילך). וא"כ קשה למאי הוצרך הטעם הנוסף שהעוברת תהא קלה להוציאה.

אמנם לפי האמור נחא, כי אף שתקנו עיקר כתובה כדי שלא תהא קלה להוציאה, הרי הגדירו זאת כהתחייבות הבעל שמתחייב לאשתו דמי אישות, שהרי מנהג הכתובה היה להתחייב לה מאתים וקבעו חכמים את המנהג כחיוב, ונמצא שחייבוהו להתחייב בדמי אישות [ואף שחייב גם אם לא כתב לה כדתנן (נא). מפני שהוא תנאי ב"ד, מ"מ גדר הדין הוא כהתחייבות הבעל בדמי אישות], וא"כ מצד גדר זה נבחן עיקר הכתובה כהתחייבות הבעל כמו התוספת.

ובכך יובן היטב מה שמבואר בגמרא (רפ"ה דכתובות) שתוספת כתובה ככתובה לרוב הדינים - כי בעצם התוספת והעיקר תרוויהו הם 'דמי האישות', שהרי נתבאר שגם העיקר מוגדר כהתחייבות הבעל בדמי האישות, וא"כ התוספת היא הגדלה של אותם דמים.

נמצא אם כן ששני הטעמים הוצרכו יחדיו אף לענין העיקר; שתהא יוצאת בנקל [מצד התקנה שלא תהא קלה] ושמעשיה גרמו [מצד גדר התחייבות הבעל, כמנהג האישות]. ואילו לענין התוספת שייך רק הטעם דמעשיה גרמו לה.

והשתא מובנת היטב הצרכת הרמב"ם שני הטעמים שאין כתובה במאנס; כלפי התקנה שלא תהא קלה בעינינו להוציאה - כתב הטעם שהואיל ואסור לשלחה כל ימיו, אין צורך בתקנה זו, אבל אכתי לא סגי בהכי, שהרי מלבד תקנה זו קבעו חכמים את מנהג הכתובה כצורת אישות המחויבת - ועל זאת הוצרך לומר שהואיל ויש לה קנס הרי יצא זה בכתובתה, שהרי הקנס הוא הוא דמי הבתולים של חיוב הכתובה הלכך אין צריך לשלם לה פעמיים דמי בתולים.

והנראה שדברי הרמב"ם מקורם גלוי במלתא הנ"ל, 'יכול כשם שבתפוסה נותן מיד כך במפותה נותן מיד, ת"ל מהור ימהרנה לו לאשה מגיד שהוא עליו מוהר' - ולמד הרמב"ם מכללא שהאונס שנותן מיד אינו עושה עליו מוהר. והיינו מפני שהקנס שנתן הוא ניהו תשלום דמי הבתולים דמוהר, וכיון שגדר חיוב זה דכתובה עשאוהו חכמים כהתחייבות הנהוגה דדמי האישות, הרי כאן שכבר נתן לה מיד דמים אלו שוב אינו חייב].

(ו) ובוזה יתבאר ענין נוסף בדברי הרמב"ם. הנה כתב (סופ"ט מאישות)

1 ולפי"ז יש לדון שאם אינו מוציאה בגלל עבריותה, כגון שגם הוא עובר על דת ולא אכפת ליה מעברותיה, רק מסיבה אחרת בא להוציאה, הגם שמסתבר שמ"מ לא תקנו לאשה זו כתובה שלא תהא קלה, דאדרבה תצא ותצא, מ"מ מצד דמי אישות יש מקום לחייב, שהרי כאמור צריכים את שני הטעמים כדי לפטרו מכתובה.

2 ומובן גם מדוע פיצל הרמב"ם הטעמים, דכפ"א מדבר בדין תקנת הכתובה ואילו כל דבריו שבפ"ב בדיני תשלומי האונס והמפתה מירור, ועל זה כתב שהואיל וכבר נתן קנס מיד, שלא כהמפתה, ממילא כלול בתשלום זה דמי האישות דהיינו הכתובה.

בפועל בין שמת בעלה בין שלא מת. ודעת הגרא"ו (בקובץ הערות סי' כא) דלעולם חיוב הכתובה תלוי במצב האשה כלפי שמיא, אלא שבכל מקום שאדם נאמן כלפי דין מסוים, לא פלגינן נאמנות בתולדה ונאמן הוא ממילא לגבי התוצאות של אותו דין, דאין מפלגינן נאמנות כלפי שני דינים המסתעפים זה מזה. על כן הואיל והאמינוה לגבי מיתת הבעל, בע"כ נאמנת לגבי הכתובה מפני שחיוב הכתובה תוצאה המסתעפת ממיתת בעלה [והיינו 'מדרש כתובה' - לומר שהכתובה נידונית כמסתעפת מדין האישות ואינה נבחנת כנידון בפני עצמו].

ונראה ששתי הסברות איתנייהו, אלא שכל אחת נכונה רק כלפי פן אחר של חיוב הכתובה; כלפי החיוב המחודש שתקנו חכמים כדי שלא תהא קלה בעיניו להוציאה, שהוא חיוב התלוי ביציאה וכוונת עמו כאמור, מסתבר כהאבנ"מ שחיוב זה חל בהתר להינשא בפועל ולא במצב האישות האמיתי, אלא שתקנה זו אינה שייכת בתוספת כתובה שאינה חובה מן הדין כאמור. מאידך סברת הגרא"ו שהכתובה שייכת למצבה האמיתי אם מת בעלה או גירשה, נכונה היא כלפי גדר חיוב הכתובה שמעיקר האישות.

והנה באשה האומרת מת בעלי, כיון שהיא נאמנת [מדאוריתא או מתקנת חכמים] בדבריה, עלינו להאמינה לגבי כל המסתעף ממיתת הבעל דלא פלגינן נאמנות בדין המסתעף כסברת הגרא"ו, ועל כן יש לה עיקר ותוספת, דהלא מהימנינן לה לגופא דעובדא דמת בעלה, וממילא נאמנת לכל הדינים הנובעים ממיתת הבעל. לא כן באומרת 'גרשתני' שאינו דין נאמנות [דמהי תיתי להאמינה להפקיע עצמה ממנו והלא הוא מכחיש] אלא שמפני שאינה מעיזה פניה יש לנו הוכחה מסוימת על גירושיה, והלא הוכחה זו אינה חזקה דיה להוציא ממון, וא"כ כלפי חיוב עיקר כתובה התלוי בהתירה-בפועל - שפיר מחייבינן ליתן לה כי סו"ס מתירים אותה לעלמא וקרין בה 'לכשתנשאי לאחר תטלי', בין אם נתגרשה לפי האמת בין אם לא נתגרשה, אבל כלפי חיוב-הכתובה התלוי בעצם האישות, אין די בהוכחה דהעוזה לחייב ממון [ובזה אין שייכת סברת הגרא"ו דלא פלגינן נאמנות, כיון דלאו מדין נאמנות אתינן עלה אלא כהוכחה מציאותית, על כן דיינינן בדיני הראיות על ההתר להינשא לחוד ועל דין הממון לחוד]. וזהו שכתב הרמב"ם דעיקר יש לה משום התקנה שלא תהא קלה להוציאה, אבל תוספת שחיובה רק משום התחייבות הבעל - אין לה, שכל שאין הוכחה שגירשה אינו חייב גם אם בפועל היא יוצאת ממנו.

[כל זאת ביארנו על פי דרך האבי-עזרי בישוב דברי הרמב"ם. אכן נראה שלפי האמת יש ליישב דברי הרמב"ם בדרך אחרת, על פי גדר דין מדרש כתובה. ועוד חזון למועד].